

VLAAMS VERBOND VAN HET KATHOLIEK
SECUNDAIR ONDERWIJS

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

HAARZORG

Eerste graad
Beroepsvoorbereidend leerjaar

Licap - Brussel D/1999/0279/103september

INHOUD

LESSENTABEL	3	
1	INLEIDING	4
2	BEGINSITUATIE BEROEPSVOORBEREIDEND LEERJAAR	6
3	ALGEMENE DOELSTELLINGEN VAN HET BEROEPENVELD HAARZORG	6
4	ALGEMENE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN	7
5	LEERPLANDOELSTELLINGEN, LEERINHOUDEN, PEDAGOGISCH- DIDACTISCHE WENKEN EN DIDACTISCHE MIDDELEN	9
6	EVALUATIE	13
7	MINIMALE MATERIELE VEREISTEN	13
8	BIBLIOGRAFIE	14

LESSENTABEL

Zie website VVKSO bij Lessentabellen

1 INLEIDING

Bij het opstellen van dit leerplan stonden volgende bekommernissen voorop:

! het beroepenveld moet een eerder breed karakter behouden, zodat overschakelingen steeds soepel en zonder al te grote achterstand kunnen gebeuren; men dient er steeds rekening mee te houden dat nieuwe leerlingen in de tweede graad gemakkelijk moeten kunnen starten;

rekening houdend met de technische evolutie enerzijds en de soepele overgangsmogelijkheden anderzijds, wil het Beroepsvoorbereidend leerjaar (bvl) nog geen uitgesproken of determinerend beroepsonderwijs zijn. Dit jaar wil fungeren als een soort onthaaljaar. Het Beroepsvoorbereidend leerjaar wil de leerlingen laten kennismaken met de grondbeginselen, principes en werkwijzen van een bepaald beroep, zonder evenwel tot dit beroep reeds te willen opleiden;

! bij het lezen - en interpreteren - van dit leerplan moet men er steeds van uitgaan dat dit een algemeen raamwerk is, waarbinnen eigen klemtone en accentverschuivingen steeds mogelijk en wenselijk zijn;

! het beroepenveld is dus duidelijk niet gericht op een beroepsopleiding. Het gaat veeleer om een proefactiviteit die de leerlingen in contact brengt met de basiskennis-, -technieken en -vaardigheden van een bepaald beroep. De leerling(e) kiest om verschillende redenen een bepaald beroep waarvan hij/zij echter slechts een beperkt beeld heeft. Het beroepenveld heeft dan ook 'slechts' als doel een zo duidelijk mogelijk beeld te geven van het kappersvak, vertrekkende van de praktijk.

De introductie tot de kappersopleiding kadert binnen het concept dat de activiteiten van de kapper variëren van knippen tot kleuren en permanenten: van stylingadviezen tot verzorgingstips. Kappers creëren de meest uiteenlopende kapsels: als het om haar gaat, noemt de kapper zich met recht specialist.

Creativiteit zorgt ervoor dat een klant zich als herboren voelt; vooraleer men dit doel bereikt, moet de leerling de nodige kennis en vaardigheden opdoen. Hij moet bv. weten welke knip-, kleur- en permanenttechnieken er zijn, welke

materialen, producten, gereedschappen hij bij deze technieken kan of moet gebruiken.

Wie met mensen werkt, moet ook kennis en vaardigheid hebben in het omgaan met de klanten, in het adviseren en in verkooptechnieken. Het is de bedoeling dat de leerlingen in de loop van hun kappersopleiding deze kennis en vaardigheden opdoen. Het Beroepsvoorbereidend leerjaar is louter een introductie bij dit alles;

- ! het beroepenveld houdt rekening met de algemene en bijzondere doelstellingen van het Beroepsvoorbereidend leerjaar; daarvoor verwijzen wij naar de visietekst "Werken in de eerste graad" (zie website van het VVKSO).

HAARZORG

Eerste graad bvl
PV- + TV-vakken: 6 uur/week

In voege vanaf 1 september 1999

D/1999/0279/103

2   BEGINSITUATIE BEROEPSVOORBEREIDEND LEERJAAR

Het Beroepsvoorbereidend leerjaar wordt gekenmerkt door een zeer heterogene samenstelling. Deze verscheidenheid is groter dan in andere richtingen en afdelingen en uit zich op verschillende terreinen. Allereerst wat betreft het schoolverleden: we ontmoeten er leerlingen uit het eerste leerjaar A en het eerste leerjaar B. Ook wat de capaciteiten betreft zijn er beduidende verschillen. Er zijn leerlingen met een zwakke basiskennis of leervertraagden met een gebrek aan persoonlijke inzet. Tenslotte zijn er ook nogal wat verschillen op het vlak van de motorische vaardigheden. Wat echter vele van deze leerlingen bindt is hun sterke handelingsgerichte motivatie. Zij zijn uitermate gericht op concreet denken en handelen. Dit heeft uiteraard gevolgen voor de pedagogisch-didactische aanpak. Een groot deel van de leerlingen zijn sterk gemotiveerd voor een bepaald beroep. Dikwijls hebben zij een zeer bewuste keuze gemaakt, hierin gesteund door hun familiale achtergrond.

3   ALGEMENE DOELSTELLINGEN VAN HET BEROEPENVELD HAARZORG

- ! De leerling(e) een zo volledig mogelijke kijk bieden op een bepaald beroep: de leerling(e) hoeft en kan dit beroep nog niet (te) beheersen.
- ! De interesse van de leerlingen voor de wereld van haarzorg aanwakkeren.
- ! De belangrijkste aspecten en activiteiten uit de kapperswereld moeten aan bod kunnen komen, zonder de leerlingen evenwel met te veel en te gespecialiseerd onderwijs te overstelpen; het beroepenveld moet een duidelijk overzicht geven van de belangrijkste vaardigheden van de kapper (technisch, communicatief, commercieel, adviserend ...).
- ! Het bvl moet zowel voor jongens als voor meisjes aantrekkelijk en haalbaar zijn.
- ! De doelstellingen moeten zoveel mogelijk gelegenheid bieden tot concreet handelen.
- ! De leerlingen moeten de samenhang leren zien tussen de verschillende vaardigheden en activiteiten.

De scholen werden als begeleidingsdocument een lijst met vaktermen bezorgd. Het is belangrijk dat in de lessen TV/PV steeds deze termen worden gehanteerd, met de definities/betekeningen die er in de lijst werden aan verbonden.

We kozen voor een geïntegreerd leerplan, bij voorkeur gegeven door één leraar.

De lessen van het beroepenveld haarzorg worden best opgesplitst in een blok van 2 en een van 3 uren.

Men dient de doelstellingen inzake Toegepaste wetenschappen steeds te zien in functie van de Realisatietechnieken *Haartooi* en dit op de achtergrond van een ruimere, verantwoorde basisverzorging.

Toegepaste wetenschappen kan dus worden gezien als een min of meer theoretische basis en uitbreiding van de praktijk. Het is duidelijk dat men hierbij in eerste instantie rekening dient te houden met wat de leerlingen tijdens de praktijklessen doen. De leerlingen moeten de theoretische kennis dus steeds in de praktijk kunnen terugvinden. Een goede samenspraak en integratie tussen de verschillende leervakken en leraren (ook Plastische opvoeding en Frans) is dus onontbeerlijk. Men zal de voorkeur geven aan een grondige, maar steeds elementaire basiskennis. De hoofdbekommernis - of einddoelstelling - moet steeds zijn: welke basiselementen moet de leerling(e) kennen om zich min of meer een algemeen beeld te kunnen vormen van wat bij de dagelijkse praktijk in een kapsalon komt kijken.

Onderscheid bij de oriëntatie op de beroepswereld drie soorten doelstellingen:

- ! cognitieve doelstellingen: het beheersen van vakspecifieke kennis;
- ! psychomotorische doelstellingen: het beheersen van vakspecifieke vaardigheden;
- ! affectieve doelstellingen: het verwerven van vakspecifieke attituden.

Doorgedreven theoretische kennis en specialisatie zijn uit den boze. In het bvl is niet de leerstof het belangrijkste, maar wel de didactische verwerking (handelingsgericht, leerlingvriendelijk, methodisch) en de attitudevorming. De weg waarlangs men tot iets komt is belangrijker dan het eindresultaat.

De leerlingen in het Beroepsvoorbereidend leerjaar zijn praktisch ingesteld. Zij wensen iets te doen, iets te realiseren. Verbale leerstof moet daarom tot een minimum worden beperkt. Men dient echter steeds voor ogen te houden dat werkmethoden en -houding voor de vorming belangrijker zijn dan het eindresultaat zelf.

Zorg steeds voor zoveel mogelijk concreet-aanschouwelijke instructie en demonstratie. Kies activiteiten die binnen een redelijke termijn kunnen worden afgewerkt. De leerling(e) wil immers op een vrij korte tijd resultaat zien. Kies zo mogelijk voor activiteiten die de leerling(e) ook thuis kan toepassen. Dit bevordert de interesse en leergierigheid.

Verschaf voldoende en steeds geldende/actuele informatie en leerinhouden.

Bied op het niveau van de leeractiviteiten in dit beroepenveld voldoende ruimte voor een persoonlijke uitwerking; deze eigenheid moet echter steeds rekening houden met de essentiële en onmisbare basis. Dit kan in het kader van een of ander thema of binnen een ruimer project.

Zorg voor verdiepingstaken voor de sterkere leerlingen.

Kies voor groepsbevorderende werkmethoden, zodat de algemene vormingsdoelen een goede kans krijgen.

Bij elk van de activiteiten zal men de gepaste leer- en vormingsdoelen nastreven. Dit zal bij uitstek gebeuren door waarneming, instructie en demonstratie, training, scholing, zelfwerkzaamheid en groepswork.

Het beperkte aantal uren zal de leraar dwingen om zich te beperken tot de meest elementaire kennis en technieken. Men dient dus een weloverwogen keuze te maken opdat de leerling(e) toch een zo ruim mogelijke kijk zou krijgen op het beroep waarvoor hij/zij heeft gekozen. Overigens moeten deze leerlingen eventueel een andere keuze kunnen maken in de tweede graad, terwijl ook nieuwe leerlingen in het eerste leerjaar van de tweede graad gemakkelijk moeten kunnen starten.

Het is duidelijk dat zoveel mogelijk moet worden uitgegaan van de persoonlijke ervaringen van de leerlingen. Het proefondervindelijk opsporen, aantonen en uitvoeren moet centraal staan. Hierbij zal gebruik worden gemaakt van duidelijke voorbeelden, afbeeldingen en platen. Formules, symbolen, ingewikkelde schema's en dergelijke meer moeten tot een minimum worden beperkt.

Hun interesse zal vanuit de opleiding slechts gaande kunnen gehouden worden wanneer op voldoende wijze wordt voorzien in 'concreet bezig zijn'.

Uiteraard zal bij iedere activiteit voldoende aandacht worden besteed aan orde, hygiëne en veiligheid.

Voor AV Plastische opvoeding verwijzen wij naar het leerplan D/1999/0279/099 van de eerste graad SO. Vanzelfsprekend moet er enerzijds samenhang zijn met het uur PO uit de basisvorming en anderzijds met de vakken TV Toegepaste wetenschappen en PV Realisatietechnieken. Wat dat laatste betreft, kunnen beide leraren samenwerken om de sectorgeoriënteerde invulling van dit deel van het vak PO te realiseren. Dit houdt in dat de doelstellingen en leerinhouden van de technische/praktische vakken ook aan de leraar PO worden voorgelegd. Omgekeerd is het wijs dat de leraar TV/PV op zijn minst inzage heeft in de doelstellingen van het vak PO.

5 LEERPLANDOELSTELLINGEN, LEERINHOUDEN, PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN EN DIDACTISCHE MIDDELEN

Er volgen hieronder geen aparte doelstellingen voor het vak TV *Haartooi* Toegepaste wetenschappen en voor PV Realisatietechnieken *Haartooi*. Beide zijn geïntegreerd in één leerplantekst.

Doelstellingen inzake TV *Haartooi* Toegepaste wetenschappen hebben hierbij als specifieke taak om een elementair inzicht te verstrekken inzake verzorging in het algemeen en de haar- en hoofdverzorging in het bijzonder. Zo zal de leerling(e) meer inzicht en begrip verwerven over de handelingen die hij/zij in de praktijk stelt.

Ook dit vak moet aansluiten bij de positieve aspecten van de beginsituatie zoals de doelstellingen van het Beroepsvoorbereidend leerjaar vereisen: vertrekken vanuit interessesfeer, behoeften, aanleg, belangstelling, leefwereld, verwachtingen van de leerlingen en beginnen waar succes mogelijk is.

De inhouden aangeduid met (TV) zijn de theoretische items die tijdens de praktijk zullen gerealiseerd worden.

De uitbreidingsleerstof staat met (U) aangeduid.

<p>De leerlingen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 ontdekken een kapsalon in werking en nemen waar welke activiteiten er plaatsvinden. 2 herkennen en benoemen de uitrusting binnen het kapsalon. 3 duiden op een eenvoudig grondplan van een salon de verschillende ruimtes aan en benoemen ze. 4 documenteren zich in verband met uitrusting en inrichting en ordenen die documentatie. 	<p>Kennismaken met het kapsalon (TV) Inrichting: ! ontvangstruimte ! technische ruimte ! bergruimte ! ... Uitrusting: ! apparaten ! materiaal ! producten Activiteiten in het kapsalon</p>
<ol style="list-style-type: none"> 5 noemen eigenschappen van een goede kapper op en verklaren waarom deze belangrijk zijn. 6 verwerven sociale en communicatieve vaardigheden en zien het belang ervan in voor de kapper. 7 tonen aandacht voor een aantal houdingen en proberen het eigen gedrag daarop af te stemmen. 	<p>Profiel van de kapper: (TV) ! vakbekwaam ! sociaal ! creatief ! commercieel gericht ! verzorgd in voorkomen ! ...</p> <p>Sociale en communicatieve vaardigheden: (TV) ! belang van een goed humeur ! omgangsvormen ! positieve ingesteldheid ! kunnen luisteren ! zin voor samenwerking ! inlevingsvermogen ! zelfbeheersing ! verdraagzaamheid</p>
<ol style="list-style-type: none"> 8 zeggen in eigen woorden waarvoor verscheidene kappersbenodigdheden dienen. 9 kunnen elementaire materialen, producten en apparaten benoemen en juist gebruiken. 10 kunnen basisvaardigheden vlot toepas- 	<p>Basisvaardigheden in verband met elementaire haarverzorging: ! ontwarren: kam en borstel ! wassen: techniek van het haarwassen met aangepaste shampoo ! verzorgen:</p>

<p>sen, dit wil zeggen: !verwerven van handigheid en soepelheid bij hanteren van materiaal; !lichten te volgen stappen bij de aangeleerde vaardigheden toe; !maken duidelijk waar de aangeleerde basisvaardigheden toegepast worden in het kappersvak; !herkennen en herstellen van fouten die ze gemaakt hebben in hun opdracht; !de aangeleerde basisvaardigheden toepassen in eenvoudige kapsels; !het haar wassen en verzorgen; !verdelingen maken in functie van het kapsel; !brushingstechnieken toepassen in eenvoudige kapsels; !de techniek van het plaatsen van haarrollers inoefenen in eenvoudige kapsels; !de techniek van het oprollen in functie van permanent inoefenen op een deel van het hoofd.</p>	<p>uit te spoelen producten niet uit te spoelen producten toepassing met penseel (U) ! verstevigen: vloeibare versteviger schuimversteviger kleurversteviger (U) ! verdelen: vierversdeling/kruisverdeling onderverdeling ! drogen: haardroger haardroogkap ! brushen: met de handen met de borstel met de ronde borstel (U) ! oprollen: kleefrol haarrol permanentwikkel eenvoudige kapsels met haarrollers permanentoprolling op een deel van het hoofd ! afwerken: haarlak gel krulijzer (U) ! eenvoudige kapsels met lang haar, aangepast aan hun leeftijd</p>
<p>11 houden een knipselmap bij rond haarzorg, geordend volgens door de leraar aangegeven principes, met eigen bedenkingen in eenvoudige zinnen geformuleerd.</p>	
<p>12 voeren persoonlijke elementaire handen nagelverzorging uit en lichten hiervan het belang toe.</p> <p>13 noemen de belangrijkste uitwendige delen van haar en nagel op en duiden deze aan.</p>	<p>Basisvaardigheden in verband met elementaire hand- en nagelverzorging: (TV)</p> <p>! reinigen ! knippen ! vijlen ! aanbrengen van een ha-</p>

<p>14 herkennen de meest voorkomende haar- en nagelsoorten, kunnen de juiste benamingen en de voornaamste eigenschappen geven.</p> <p>15 komen tot een juiste gelaats- en lichaamsverzorging en -houding.</p>	<p>ndcrème</p> <p>Het haar: (TV)</p> <p>! delen</p> <p>! soorten</p> <p>bijvoorbeeld: droog, vet, fijn ...</p> <p>De nagel: (TV)</p> <p>! delen</p> <p>! soorten, bijvoorbeeld: stevig, broos ...</p> <p>! vormen, bijvoorbeeld: ovaal, breed ...</p>
<p>16 gebruiken elektrische apparaten op een veilige wijze.</p> <p>17 handelen volgens veiligheids-, hygiënische en milieubewuste normen.</p> <p>18 noemen enkele producten en materialen op die irritatie kunnen veroorzaken.</p> <p>19 lezen de gebruiksaanwijzing op verpakking of op bijsluiters van apparaten en producten (eenvoudig voorbeeld).</p> <p>20 voorkomen, sorteren en recycleren afval.</p>	<p>Veiligheid: (TV)</p> <p>! richtlijnen op de verpakking</p> <p>! gebruik van elektrische apparaten</p> <p>! irritatie van de huid van de handen als gevolg van contact met producten en materialen (producten en materialen die leerlingen kennen)</p> <p>! irritatie van de luchtwegen door bijvoorbeeld: haarlak, stof ...</p> <p>Milieu: (TV)</p> <p>! zuinig gebruik van producten</p> <p>! milieubewust omgaan met afval</p> <p>Hygiëne: (TV)</p> <p>! onderhoud van: het praktijklokaal en het materiaal</p> <p>! lichaam: houding en verzorging</p>

De leerplandoelstellingen kunnen gerealiseerd worden door praktisch te werken rond een aantal eenvoudige opdrachten, bijvoorbeeld:

- ! het haar wassen en verzorgen;
- ! eenvoudig kapsel met haarrollen;
- ! kapsels met eenvoudige droogtechnieken;
- ! lang haar eenvoudig verwerken;
- ! onderhoud van materiaal en lokaal.

Bij doelstelling:

- 1-4 Bezoek aan kapsalon en via klassengesprek komen tot het bespreken van inrichting en uitrusting.
- 5 Aan de hand van bijvoorbeeld video of eigen ervaringen bij de kapper het profiel van de kapper ontdekken.
- 6-7 Door rollenspel oefenen van communicatieve vaardigheden.
- 8-9-10 Via realisatietechnieken haartooi de juiste benodigdheden ontdekken.
- 10 Vertrekken vanuit de leefwereld van de leerlingen om te komen tot een juist toepassen van basisvaardigheden en gebruik van materialen en producten.
- 9-11 De leerlingen vertrekken steeds van producten, technieken en materialen die ze op zichzelf toepassen en gebruiken. Gaandeweg leggen ze het verband met professionele producten, technieken en materialen.
- 12-14 Eenvoudige schetsen gebruiken bij bespreken van haar en nagel.
- 15 De leerlingen werken niet op mekaar; het gaat uitdrukkelijk om persoonlijke gelaats- en schoonheidsverzorging, vertrekkend vanuit de dagelijkse hygiëne.
- 16 Veilig leren omgaan met apparaten (haardroger, haardroogkap, krulijzer) en producten.
- 19 Producten gebruiken met aandacht voor gebruiksaanwijzing, hoeveelheid, prijs, verpakking en reclame.
- 20 Sorteren en recupereren van materiaalresten, respect voor het milieu bijbrengen.

Het is gunstig voor het leerproces van de leerling(e) wanneer hij/zij vooraf op de hoogte is van de gestelde doelen. Formuleer ze daarom duidelijk en overzichtelijk. De evaluatie zal in functie hiervan geschieden. De evaluatie zal zoveel mogelijk permanent, zowel individueel als klassikaal, plaatsvinden. De traditionele examenformule is hier minder zinvol.

Zorg voor remediëringstaken om de zwakke leerlingen beter te kunnen begeleiden en meer te laten oefenen. Het kan nuttig zijn de leerling(e) zijn/haar eigen prestatie en die van zijn/haar medeleerlingen te laten beoordelen. Zorg tenslotte voor voldoende afwisseling, zowel wat de methode als de groeperingswijzen betreft. Het oefenen is het belangrijkste, niet zozeer de hoeveelheid kennis en/of technieken. Zorg er echter wel steeds voor dat de leerling(e) een elementair inzicht verwerft in de handelingen die hij/zij uitvoert.

De evaluatie is erop gericht om door een grote verscheidenheid aan activiteiten, oefeningen en elementaire basiskennis de leerling(e) te beoordelen op zijn/haar geschiktheid voor een bepaald beroep en aldus het bvl te zien als een "onthaaljaar".

De basisuitrusting is afhankelijk van het aantal leerlingen. Er dienen voldoende werkposten te zijn voor al de werkende leerlingen.

P Nutsvoorzieningen

- ! per drie werkende leerlingen is er tenminste één wasplaats nodig, voorzien van koud en warm water
- ! voldoende verlichting
- ! voldoende stopcontacten, die voldoen aan de veiligheidsnormen

P Meubilair

- ! kaptafels met spiegels
- ! kapzetels
- ! voetsteunen
- ! kappersfietsen (taboeret op wielen)
- ! werktafels op wieltjes
- ! voldoende bergruimte

P Apparaten

- ! voldoende (hand-)haardrogers
- ! elektrische krultangen

P Materiaal

- ! voldoende oefenhoofden voor dames
- ! voldoende klein materiaal, gereedschappen en producten voor de toepassingen in dameskappen

P Linnen

- ! voldoende linnen (handdoeken, kapmantels, e.d.)

P Andere algemene benodigdheden

- ! milieubox voor klein chemisch afval
- ! accommodatie om klein glasafval te sorteren

8 BIBLIOGRAFIE

- ! **BIJLSMA, H.**, Geknipt voor je, De Spieghel, Amsterdam, 1988.
'Geknipt voor je' deel 1 en 2 is een methode Nederlandse taal gericht op het kappersvak. Communicatieve vaardigheden als: spreken, luisteren, lezen, stellen, spellen, stijl, grammatica en vooral de kapperswoordenschat zijn terugkerende onderdelen.
- ! **BIJLSMA, H.**, **VERMOGEN, J.**, Kappersexamentraining, De Spieghel, Amsterdam, 1996.
De serie 'Kappersexamentraining' bestaat uit de acht volgende werkboeken:
  - 1 Haaronderzoek
  - 2 Haarverzorging
  - 3 Knippen
  - 4 Föhnen 1
  - 5 Permanenten
  - 6 Kwaliteitszorg
  - 7 Omgang met klanten
  - 8 Antwoordenboek over deel 1 tot en met 8

Deze werkboeken zijn afgestemd op de nieuwe kwalificatiestructuur in het kappersonderwijs in Nederland. De serie bevat duizenden praktische en theoretische vraagstukken en aantrekkelijke opdrachten in verband met het kappersvak. De boeken zijn ook voorzien van de nodige illustraties.

- ! **DERDE, D.**, Het kappersvak haarfijn uitgelegd, De Spieghel, Amsterdam, 1987.
Een rijk geïllustreerd vaktheorieboek. Deze uitgave bevat basistheorie en informatie over kniptechnieken, herenkappen, natuur- en scheikunde. Het is bruikbaar als bron voor leraren. Het boek biedt een totaal maar vrij oppervlakkig overzicht van de beroepskennis.

! **D'HOUS, E., VANNEST, e.a.,** Menselijke relaties BSO, De Clerck, Gent, 1991.

Dit handboek en (tegelijkertijd werkboek) wil een hulp zijn in het beter leren omgaan met anderen, zowel thuis, op school en later in het beroepsleven. Via oefeningen worden de algemene omgangsvormen, taalgebruik en houding aangeleerd.

Het boek is bedoeld voor de leerlingen van het eerste leerjaar van de tweede graad BSO en het Beroepsvoorbereidend leerjaar.

! **Ministerie van tewerkstelling en arbeid, Dery, N.,** Veiligheid, gezondheid en ergonomie, Brussel, 1990.

! **Brochures van gespecialiseerde firma's, video's.**

Vakbladen en tijdschriften.